

پژوهش حاضر با عنوان "بررسی فراهنجاری های زبانی شعر شاملو" کوششی است جهت شناساندن سبک فردی شعر شاملو به لحاظ معیارهای زبانشناختی. یافته های این پژوهش از طریق بررسی منتخب اشعار شاملو در کلیه مجموعه آثارش بدست آمده است. در این پژوهش این نکته را دریافتیم که راز زیبایی و زبان نسبتاً منحصر به فرد شعر شاملو در فراهنجاری های زبانی خاصی است که او در اشعارش از آنها بهره برده است؛ فراهنجاری هایی از نوع واژگانی، صرفی، نحوی، معنایی و کهن گرایی. با بررسی آیین فراهنجاری ها در منتخب اشعار شاملو پی بردیم که برجسته ترین فراهنجاری بکار رفته در اشعار، فراهنجاری زمانی یا همان کهن گرایی است، که شاملو بطرز مبالغه آمیزی در اشعارش از آن بهره برده بطوری که زبان شعرش را نسبتاً یکدست آرکائیک کرده است.

شاملو با بهره گیری از این قبیل شگردها نه تنها به زیبایی، صلابت، فصاحت و بلاغت اشعارش افزوده بلکه کاربرد فراهنجاری هایی از این دست توسط او به آفرینش سبکی منحصر به فرد با عنوان "شعر سپید" انجامیده است.

پیشگفتار

ادبیات به اقتضای ماهیت خود که درباره زندگی و پیچیدگی وجوه گوناگون آن است، از سرشتی پذیرنده برخوردار است و این قابلیت را دارد که از دیدگاه علوم دیگر مورد بررسی قرار گیرد. سالهاست که شیوه‌هایی در نقد ادبی متداول شده‌اند که اصول و روشهای آنها از علوم نشأت می‌گیرد؛ از قبیل نقد فلسفی، نقد روانکاوانه، نقد تاریخ مبنایانه، نقد ساختارگرایانه، نقد مارکسیستی، نقد صور نوعی، نقد جامعه‌شناسانه، نقد نشانه‌شناسانه، و... با این حساب زبان‌شناسی را نباید یک استثنا تلقی کرد. از آنجا که زبان‌شناسی مطالعه‌ی علمی زبان یعنی تار و پود بوجود آورنده ادبیات است، قاعدتاً می‌تواند با نقد ادبی پیوند داشته باشد. (خوزان مریم، ۱۳۶۹، ص ۱۲)

پیشرفت سریع دانش زبان‌شناسی در قرن حاضر به فراهم آوردن امکاناتی جدید برای مطالعه‌ی زبان و ادبیات انجامیده است. حاصل پژوهش‌هایی از این دست در زمینه‌ی زبان به شکل مجموعه‌ای از دستوره‌های ساختاری در اختیار ما است، و اگرچه استفاده از امکانات ساختگرایی در زمینه‌ی ادبیات و بررسی ویژگی‌های آن گام‌های نخستین راه را می‌پیماید، بازده آن حتی امروز نیز چشمگیر است.

پیشگامان استفاده از زبان‌شناسی در ادبیات و پیروان آن سعی داشته و دارند که برای ادبیات بطور اعم و هر یک از گونه‌های ادبی بطور اخص توجیهی زبان‌شناختی بیابند و توصیفی علمی از هر فن ادبی به دست دهند، زیرا چنین می‌نماید که استفاده از فنون پراکنده‌ای چون عروض و قافیه، بدیع، معانی و بیان در مطالعات ادبی سنتی در چهارچوب مبنایی نظری قابل توجیه نباشد. (صفوی کورش، ۱۳۸۳، ص ۷)

مجموعه‌ی حاضر با این امید نوشته شده است که دانشجویان و علاقه‌مندان به زبان‌شناسی بتوانند تصویری کم و بیش روشن از کاربرد زبان‌شناسی در ادبیات بدست آورند. اما پنداری خطاست اگر تصور کنیم صرف آشنایی با مباحث زبان‌شناسی می‌تواند مجوزی برای بررسی ادبیات باشد.

از آنچه گفته شد می‌توان چنین نتیجه گرفت که زبان‌شناسان مایل به تجزیه و تحلیل متون ادبی از دیدگاه زبان‌شناسی، باید پیش از کار، شناخت کافی از ادبیات داشته باشند؛ و به همین ترتیب، منتقدان ادبی که قصد نقد متون ادبی با شیوه نقد زبان‌شناسانه را دارند، باید نخست با آن مباحثی از زبان‌شناسی که به این زمینه مربوط می‌شود آشنا باشند.

زبان با تمام شگردهای شاعرانه‌ای که آن را به چشم خواننده بیگانه و خلاف عادت می‌سازد، در خدمت بیان عاطفه و حادثه ذهنی انگیخته از آن است. اما زبان خاص شعر نه تنها بیگانه‌نمایی خاص خود را در پرتو عاطفه

ی آمیخته با معنی یا معنی گرایی حادثه انگیز به دست می آورد، بلکه در عین حال کلید های گشودن طلسم گنج عاطفه و معانی پنهان و رمز زیبایی ها و ظرافت های شعر را در خود نهفته دارد. عناصر آشنایی زدایی از زبان که هم می تواند با کاهش و هم افزایش عناصری از زبان و بر زبان صورت گیرد، متعدد است. اما برجسته ترین آنها را می توان به مقوله های موسیقی، بیان و بلاغت، صرف و نحو و واژگان زبان و مطالب فرعی مربوط به هر یک از آنها محدود کرد. زبان از این نظرگاه گسترده که به آن بنگریم، چنان که اشاره کردیم، از دیدگاه نظریه پردازان جدید، مهم ترین عنصر شعر است. شکلو فسکی، که شعر را رستاخیز کلمه ها خوانده است، زبان شعر را از همین چشم انداز گسترده دیده است و به همین سبب تعریف او می تواند دربرگیرنده تعریف های متعدد دیگری که بر اساس توجه و تاکید بر یکی از این ابعاد گسترده زبان، صورت گرفته است، نیز باشد: ((اگر بپذیریم که رمز "شعر و نا شعر"، همین رستاخیز کلمه هاست، یعنی تمایز و تشخیص بخشیدن به واژه های زبان، آنگاه به این نتیجه خواهیم رسید که چون "رستاخیز کلمه ها" یا صورت تشخیص یافتن آنها در زبان می تواند هم علل و هم صور متعدد داشته باشد، کسی که در تعریف شعر، وزن و قافیه را اساس قرار می دهد، درک او از قیامت کلمه ها، و تمایز زبان شعر از زبان مبتذل و اتوماتیکی، در حد وجود وزن و قافیه و یا عدم آنهاست، آنکه فراتر از این می رود و شعر را کاربرد مجازی زبان تعریف می کند، او نیز تمایز با قیامت کلمات را در جابجا شدن مورد استعمال آنها می داند...)). (شفیعی کدکنی محمدرضا، ۱۳۵۸، ص ۶)

به هر حال هر تعریفی که از شعر تا کنون به دست داده شده است براساس مصادیق موجود بوده است. و این مصادیق همواره رو به تغییر و تبدیل و تحول پذیر بوده است. نظریه های جدید تکمیل و توسعه ی نظریه های قدیم براساس دگرگونی و غلبه ی نوعی خاص از مصادیق، یا پیدا شدن مصادیق های تازه به علت تغییر وضع هستی انسان در جهان بوده

است. زبان عاطفه در شعر، اگر در مفهومی گسترده آن را در نظر آوریم، مهم ترین عنصر مشترک و پایدار شعر در طول قرن ها هم در حوزه مصادیق و هم در حوزه نظریه های متنوع است. (تقی پور نامداریان، ۱۳۸۱، ص ۸۲)

پژوهش حاضر با نام بررسی فراهنجاری های زبانی در شعر احمد شاملو به عنوان پایان نامه ی کارشناسی ارشد، طرحی بین رشته ای محسوب شده و مانند پلی بین زبان شناسی به لحاظ علمی از یک سو، و ادبیات فارسی به لحاظ ادبی از سوی دیگر، ارتباط برقرار می کند.

به دلیل این که در ادبیات فارسی بیشتر به ویژگی های زیبایی شناختی آثار ادبی پرداخته شده، و جای بررسی های علمی آن تقریباً خالی مانده یا اگر پژوهشی انجام شده رد پای آن در تحقیقات زبان شناسی بسیار کم رنگ

است؛ لذا به جز تعداد محدودی اثر پژوهشی با موضوعاتی از این قبیل، این طرح کار نسبتاً نویی به حساب می آید. از این جهت در این پژوهش سعی بر این بوده تا از زبان شناسی به عنوان دانش برر سی زبان بطور عام، و زبان شعر بطور خاص، برای انجام این مهم استفاده شود.

در زمینه آشنایی با شعر شاملو تالیفات اندکی وجود دارد که می توان گفت هر کدام در کامل کردن دیگری نقش بسزایی داشته است اما با این حال بدلیل پیچیده بودن شعر شاملو چه به لحاظ ادبی و چه به لحاظ زبانشناختی این کوششها هنوز هم بسیار اندک بوده و بررسی های بیشتری را می طلبد.

بعضی از این تالیفات که به نقد و بررسی شعر شاملو پرداخته است را می توان شامل موارد زیر دانست:

امیرزاده کاشی ها، نوشته دکتر پروین سلاجقه؛ سفر در مه، نوشته تقی پور نامداریان؛ طلا در مس، نوشته ابراهیم براهنی؛ سنگ بر دوش؛ شعر زمان ما وغیره.

تا جایی که نویسنده این سطور بررسی کرده است در بین مقالات و رساله های انجام شده نیز تحقیقی که مستقیماً به بررسی شعر شاملو پرداخته باشد وجود ندارد به جز دو پایان نامه کارشناسی ارشد با موضوعات مشابه، بررسی زبانشناختی اشعار فروغ فرخزاد و سهراب سپهری در دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

این پژوهش بطور کلی تلاشی است در جهت طبقه بندی زبانشناختی فراهنجاری های زبانی شعر شاملو، و در تحلیل نهایی کوششی است برای یافتن پاسخ به این پرسش که میزان بکاربردن فراهنجاریها در شعر به چه گونه ای است.

به این ترتیب می توان گفت که پژوهش حاضر به بررسی زبانشناختی شعر شاملو به عنوان سبکی از شعر فارسی می پردازد و هدف های زیر را دنبال می کند:

هدف اول این پایان نامه، بررسی زبانشناختی و علمی فراهنجاری های زبانی گزیده ای از اشعار احمد شاملو، یعنی آنچه زبان او را به شعر بدل کرده است، و پس از آن تبیین و رده بندی این فراهنجاری ها به لحاظ جنبه های مختلف زبانی، از جمله نحوی، معنایی، واژگانی و غیره می باشد.

هدف دوم در این طرح، شناساندن یک سبک ادبی به لحاظ معیارهای زبانشناختی خاص آن سبک است.

در واقع منظور اصلی از این طرح، فراهم آوردن زمینه های آشنایی بیش تر و دقیق تر و سنجیده تر با شعر شاملوست.

بنا بر آنچه اشاره شد، اساس بررسی شعر شاملو در این پایان نامه بررسی و توصیف زبان شعر او است. از این رو در این پژوهش به تحلیل و توصیف عناصری که زبان شعر شاملو را فراهنچار کرده است، به خصوص

در حوزه صرف و نحو و واژگان و ترکیبات زبان و دیگر عناصری که به این مباحث و به دیگر شگرد های فراهنجاری از زبان مربوط است، خواهیم پرداخت.

شاید اشاره به این نکته بی فایده نباشد که در این بررسی، به توصیف شعر شاملو و قضاوت درباره ی آن بر اساس این توصیف پرداخته شده است. بنابراین بررسی افکار و عواطف مطرح در شعر او که بخشی از این توصیف است، دلیل قبول یا رد نظرگاه های شاملو درباره ی مقوله های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی نیست.

به هنگام جمع آوری نمونه های ادبی به هیچ وجه به ارزش ادبی آن ها توجه نشده است؛ زیرا این کار ممکن است از ارزش علمی کار بکاهد؛ به همین دلیل تمامی نمونه ها بطور اتفاقی و بدون کوچکترین پیش انگاری انتخاب شده اند. در ضمن شاملو در نوشتن اشعارش از دیکته خاص خود استفاده کرده است؛ در واقع او در نوشتن روش جدایی کلمه ها از پیشوند و پسوند آنها، و استفاده از "ی" به جای همزه، را به کار برده است. در این پایان نامه سعی بر آن شده تا حد ممکن در نوشته های شاملو هیچ دست کاری نشود، لذا ممکن است خطای های دیکته ای و نگارش زیادی در این پایان نامه دیده شود که به لحاظ بکر ماندن دست نوشته های شاملو آنها را نادیده می انگاریم.

ساختمان اصلی رساله حاضر در سه فصل به دست داده شده است. فصل نخست الزاماً به ملاحظات نظری اختصاص یافته است تا چهارچوب نظری این بررسی مشخص گردد.

فصل دوم به پیشینه مطالعات زبانشناختی ادبیات اختصاص یافته است. در این فصل بیشترین توجه معطوف مطالعاتی می شود که به شکلی با بررسی حاضر ارتباط دارند.

فصل سوم در برگزیده هسته اصلی بررسی حاضر است. در این فصل فراهنجاری های زبانی در شعرهای منتخب شاملو مورد بررسی قرار می گیرد. در فصل چهارم از طریق آمار و اطلاعات به دست آمده در فراهنجاری های زبانی توصیف و طبقه بندی می شوند. این فصل حاوی مرتبط با تعداد و آمار فراهنجاریهای زبانی در منتخب اشعار شاملو نیز می باشد.

فهرست منابع پژوهش نیز در پایان رساله به دست داده می شود.

